

Makale Künyesi (Araştırma): Bars, M. E. (2024). Greimas’la bir başkaldırı hikayesini okuma: İç Oğuz’a Taş Oğuz asi olup Beyrek öldüğü boy. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 135-152.

<https://doi.org/10.32321/cutad.1399006>

GREİMAS’LA BİR BAŞKALDIRI HİKAYESİNİ OKUMA: İÇ OĞUZ’A TAŞ OĞUZ ASİ OLUP BEYREK ÖLDÜĞÜ BOY

Mehmet Emin BARS¹

ÖZET

Dede Korkut hikâyeleri Oğuzların Kuzey-Doğu Anadolu ve Azerbaycan’da Gürcü, Abaza ve Rumlarla yaptıkları mücadeleleri anlatır. Bu hikâyelerin ikisinde Oğuzların kendi aralarındaki mücadeleleri konu edinir. “Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu” ile “İç Oğuz’a Taş Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy” Oğuzların iç mücadelelerini anlatır. İlk hikâye baba ile oğlu, ikinci hikâye iki büyük Oğuz boyunu karşı karşıya getirir. “İç Oğuz’a Taş Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy” Dede Korkut anlatılarının en ilgi çekici hikâyelerinden biridir. Boy hem Dresten hem de Vatikan yazmalarının son hikâyesidir. Anlatı iki büyük Oğuz boyunun (Üçoklar-Bozoklar) karşı karşıya geldiği tek hikâyedir. Bu çalışmada “İç Oğuz’a Taş Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy” göstergebilimin kurucularından ve önde gelen temsilcilerinden Algirdas Julien Greimas’ın eyleyenler modeline göre incelenmiştir. Hikâye bugüne kadar çok çeşitli çalışmalara konu edinmesine rağmen göstergebilimsel bir incelemeye tabi tutulmamıştır. Hikâye göstergebilimsel incelemeye uygun bir yapıya sahiptir. Çalışmada öncelikle göstergebilim ile kaynakları ve Greimas’ın eyleyenler modelinin temel ilkeleri hakkında bilgi verilmiştir. Sonrasında hikâye J. M. Adam, A. J. Greimas ile P. Larivaille gibi göstergebilimcilerin katkısıyla geliştirilen beşli şema, Greimas’ın oluşturduğu eyleyenler modeli ve göstergebilimsel dörtgene göre değerlendirilmiştir. Buna göre Dış Oğuz’un bağlı bulunduğu İç Oğuz’a isyanının nedeni ve sonuçları yorumlanmıştır. İncelemede bütün hikâyenin Oğuz töresi etrafında şekillendiği görülmüştür. Oğuz töresi eylemlerin temel şekillendiricisidir. Hikâyede eyleyenlerin Oğuz töresinin dışına çıkmaları eylemleri başlatmıştır. Töreye aykırı davranan eyleyenler sırasıyla cezalandırılmıştır. Ancak Beyrek, Oğuz töresinden ayrılmamasına rağmen hayatını kaybetmiştir. Hikâyede Beyrek’in cezalandırılmasına sebep olacak bir eylem yoktur. Bu cezanın sebebi Beyrek’in yer aldığı başka bir Dede Korkut hikâyesinde geçmektedir. Halk bilimi ürünlerinin yorumlanmasında yeni inceleme modellerinden yararlanılmalıdır. Özellikle son dönemlerde dilbiliminde yaşanan gelişmeler metinleri yeniden okumada önemli imkânlar sağlamaktadır. Halk bilimi ürünlerinin incelenmesinde Greimas tarafından oluşturulan eyleyenler modelinin kullanılması metinlerin anlamlandırılmasında yeni okumalara olanak sağlayacaktır. Her geçen gün kullanımı giderek artan bu model, anlatıların yazınsal kimliğini/kurgusal yapısını da ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Dede Korkut, Kazan, Beyrek, Greimas, eyleyenler modeli.

¹ Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Doç. Dr. mebars@bingol.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-6972-6860>

GİRİŞ

Dede Korkut hikâyeleri genel itibarıyla Oğuz alplarının Kuzey-Doğu Anadolu ve Azerbaycan'da düşman Gürcü, Abaza ve Rumlarla yaptıkları mücadeleleri anlatır. Bu mücadeleler içerisinde iki hikâye Oğuzların kendi aralarında geçer. Her iki yazmanın da ilk hikâyesi olan “*Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu*”nda baba-oğul mücadelesi yer alırken başka bir boyda İç Oğuz ile Dış Oğuz karşı karşıya gelir. “*İç Oğuz'a Taş Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy*” Dede Korkut anlatılarının en ilgi çekici hikâyelerinden biridir. Boy hem Dresten hem de Vatikan yazmalarının son hikâyesidir. İki büyük Oğuz boyunun (Üçoklar/İç Oğuzlar-Bozoklar/Dış Oğuzlar) karşı karşıya geldiği tek hikâye olması bu boyu diğerlerinden farklı kılmaktadır. Bu incelemede “*İç Oğuz'a Taş Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy*” göstergebilimin kurucularından ve önde gelen temsilcilerinden Algirdas Julien Greimas'ın eyleyenler modeline göre incelenecektir. Bu hikâyenin seçilmesinin nedeni Dede Korkut anlatıları içerisinde Oğuzların iki büyük boyu arasındaki mücadeleyi anlatan tek anlatı olması, bu hikâyenin üzerinde motif, epizot gibi çalışmaların yapılmış olmasına karşın göstergebilimsel bir incelemeye tabi tutulmamış olması, göstergebilimsel bir okumaya uygun bir yapıya sahip olması ve bu tür bir okumayla boyun anlam derinliğine inmek isteğidir. Çalışmada öncelikle genel itibarıyla göstergebilim ile kaynakları ve Greimas'ın eyleyenler modelinin temel ilkeleri hakkında bilgi verilecektir. İncelenecek hikâyenin J. M. Adam, A. J. Greimas ile P. Larivaille gibi göstergebilimcilerin katkısıyla geliştirilen ve olay örgüsünün soyut biçimde ele alındığı anlatı izlencesi belirlenecek, kesitlerine ayrılarak eyleyenler modeline göre bir okuması yapılacak, son olarak Greimas'ın eyleyenler modelinin merkezinde anlamlandırmanın temel yapısını ortaya koyan göstergebilimsel dörtgene göre anlam eksenini belirlenecektir. Kağana/hakana/beye itaati esas alan eski Türk töresine rağmen Dış Oğuz'un bağlı bulunduğu İç Oğuz'a isyanının nedeni Greimas'ın eyleyenler modeli esas alınarak yorumlanmaya çalışılacaktır.

Hiçbir düşünce kendi kendine ortaya çıkmaz. Her düşüncenin, yöntemin, kuramın ilham aldığı, temel ilkelerini dayandığı kaynak(lar) vardır. Başka bir ifadeyle her düşüncenin bir öncesi vardır. Amerikalı mantıkçı Charles Sanders Pierce, göstergebilimin öncülerinden biridir. Pierce tüm evrenin göstergeler ile dolup taşıdığını söyler. Matematikten kimyaya, ruhbilimden gökbilime kadar her konunun göstergebilimin araştırma konusu olabileceğini, hiçbir konuya göstergebilimsel yaklaşım dışında yaklaşılmayacağını düşünür. Pierce böylece tüm nesnelere göstergebilimin konusu olarak kabul eder (Yücel, 2020, s. 110-111). Çoğunlukla göstergebilimin ana kaynağı İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure'ün “*Genel Dilbilim Dersleri*” (1916) adlı çalışmasına dayandırılır. Saussure'ün eseri, sadece göstergebilimi ve dilbilimi alanında değil, sosyal ve beşerî bilimlerin hemen her dalında yeni ve köklü birtakım düşüncelerin oluşmasını sağlayan temel kaynaklardan biridir. Saussure göstergeyi kavram ile işitimi imgesinin birleşimi olarak tanımlarken kavramın “gösterilen”, işitimi imgesinin “gösteren”, bütünü ise “gösterge” olduğunu belirtir. Örneğin dilsel bir gösterge olarak “ağaç” kelimesinde “ağaç” sesi gösteren, “ağaç” kavramı da gösterilendir. Gösteren ile gösterilen arasındaki ilişki, anlamı doğurur. Gösteren ile gösterilen hem kendi aralarında hem de gösterge ile ilişki içerisindedir. Gösteren ile gösterilen arasında nedensiz bir bağ vardır. Örneğin “ağaç” kavramı ile bu kavramı gösteren a-ğ-a-ç ses dizilişleri arasında bir bağ yoktur. Her

dilde “ağaç” kavramı seslerin farklı şekillerde dizilişleriyle karşılaşır (Saussure, 1998: 111-112).

Kopenhag Dilbilim Çevresinin önemli Danimarkalı dilbilimcilerinden Louis Hjelmslev, gösterge dizgeleri üzerine çeşitli düzenlemeler yapar. Ünlü dilbilimci göstergeyi önce anlatım (gösteren) ve içerik (gösterilen) şeklinde, sonra her iki yapıyı da töz ve içerik yönünden ikiye ayırır, böylece dörtlü bir yapı meydana gelir. Hjelmslev kavramları yeniden yorumlayarak göstergebilime “yan anlam” kavramını ekler (Bulut, 2022, s. 14). Amerikalı göstergebilimci Charles William Morris, birtakım tanımlamalar, sınıflandırmalar yaparak genel bir göstergebilim kuramı oluşturmaya çalışır. Morris de Saussure gibi kişilerarası ilişkilerin sadece sözlerle sınırlı olmadığını, onlar arasındaki giyinişlerin, bedensel görünüşlerin, hareketlerin de bu ilişkileri belirlediğini düşünerek gösterge kavramına dil dışındaki unsurları da ekler. Belçikalı dilbilimci Eric Buyssens, Saussure’ün dilbilimsel kavramlarının çoğunu göstergebilime aktarır (Yücel, 2020, s. 114-117). Roland Barthes ise göstergebilimin konusunu anlam üzerinde yoğunlaştırır. Ona göre göstergebilimin konusu her türlü göstergeler dizisidir. “*Görüntüler, el-kol-baş hareketleri, ezgili sesler, nesnelere ve törenlerde, protokollerde ya da gösterilerde görülen bu tözlerin karmaşaları, ‘diller’ oluşturmaları da en azından anlamlama dizgeleri oluştururlar*” (Barthes, 2014, s. 27). Saussure dilbilimi göstergebilimin bir bölümü olarak görürken Barthes aksine göstergebilimin dilbilimin bir bölümünü olduğunu söyler. Barthes bir gösteren ile bir gösterilenden oluşan göstergede gösterenler dizgesinin anlatım düzlemini, gösterilenler düzlemininse içerik düzlemini meydana getirdiği söyler (2014, s. 47).

Leningrad ve Moskova’da yaşayan bazı araştırmacıların oluşturduğu ve Rus biçimciliği olarak adlandırılan topluluk, göstergebilimin ilham kaynaklarından birini oluşturur. Rus biçimcileri edebiyat eserini diğer eserlerden ayıran biçimsel özelliğin yani yazınsallığın üzerinde durmak gerektiğini düşünürler. Rus biçimcileri metnin dışına çıkıp yaşamla bağlarına bakmazlar. Yazın yapıtını kendi verileri dışında kalan unsurlarla açıklamayı reddederek yazının genel nitelikleri üzerinde dururlar (Moran, 1994, s. 162-164). Vladimir Propp’un 1928’de yayımlanan ve dilimize “*Masalın Biçimbilimi*” olarak aktarılan ünlü eseri yapısalcılığın yanı sıra göstergebilim alanında da önemli etkiler meydana getirir. Göstergebilim, budunbilim, halkbilim ve anlatı çözümlemeleri alanlarında önemli çalışmaları bulunan Propp, Rus olağanüstü masalları üzerine yaptığı çalışmasında halk masallarının yapısını belirleyen değişmez yasaları ortaya koymaya çalışır. Propp masalarda kişi adlarının ve kişilerin özel niteliklerinin değiştiğini; ancak kişilerin eylemlerinin (işlevlerinin) değişmediğini söyler. Masalarda çoğunlukla aynı eylemler değişik kişiler tarafından yapılmaktadır. Propp masalarda 31 işlev belirler (Propp, 2011, s. 22-65). Bu işlevler, yedi kişi tarafından (saldırgan, başışçı, yardımcı, prenses, gönderen, kahraman, düzmece kahraman) yapılır (Propp, 2011, s. 80-84). Propp’un bu çalışması yapısal ve göstergebilimsel araştırmaların en önemli kaynaklarından biri olarak kabul edilir. Saussure dili bir “sistem” olarak tanımlarken Rus biçimcileri metin dışı unsurları dışlayarak metnin “yapı”sı üzerinde durur. Bu düşüncelerden etkilenen göstergebilim de Rus biçimcilerine benzer biçimde anlatıların bir yapısı olduğunu ve bu yapının ortaya çıkarılması gerektiğini iddia eder (Uçan, 2016, s. 74).

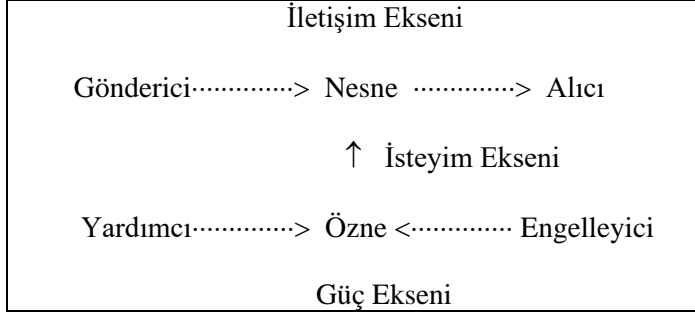
1. Greimas Göstergebilimi ve Eyleyenler Modeli

Göstergebilim tüm gösterge dizgelerini inceleyen geniş kapsamlı bir kavramdır. Dil ve edebiyat ürünlerinden giyim-kuşama, törelerden yerleşim biçimlerine kadar her türlü gösterge dizgesi göstergebilimin alanına girer. Göstergebilim farklı uzamlarda farklı araştırmacılar tarafından hep aynı ilkelere göre tanımlanmamıştır. Bundan dolayı çok sayıda göstergebilim ortaya çıkmıştır. Her türlü anlamlı yapıyı inceleyen göstergebilim her geçen gün kendisini yenileyerek kullanım alanını genişletmiştir. Özellikle yüzeysel yapıdan derin yapıya doğru üçlü bir çözümleme yöntemini öneren Greimas göstergebilimi günümüzde etkinliğini/geçerliliğini sürdürmektedir (Günay, 2004, s. 30). Bu bakımdan geniş bir kullanım alanına sahiptir.

Algirdas Julien Greimas ile Eric Landowski "*Toplumsal Bilimlerde Söylem Çözümlemesine Giriş*" adlı eserlerinde göstergebilimin yapısal dilbilimden ve halkbilim ile söylenbilim araştırmalarından kaynaklandığını belirtirler. Özellikle Greimas sonradan yaptığı çeşitli çalışmalarla yeni bir göstergebilimin kurucusu kabul edilir. Metodolojisini oluştururken matematik, mantık, antropoloji gibi farklı disiplinlerin verilerinden yararlanır. Baktığımız her yerde karşımıza çıkan göstergelerin anlamlarını çözmeyi, yeni anlamlar üretmeyi dener (Bakan vd. 2022, s. 319). Greimas için de göstergebilimin temel konusu anlamdır. İnsan evreninde bulunan her nesne, olgu aynı zamanda bir göstergedir. Bu göstergeler dilsel olduğu gibi dil dışı da olabilir. Greimas yapısal dilbilim, halkbilim ve söylenbilim incelemelerinden yola çıkarak anlamlama üzerinde genel bir düşünce ile anlamlı nesnelere çözümleme yöntemlerinin örneklerini sunar. Bir taraftan genel bir anlamlama kuramı geliştirmeye diğer taraftan betimleme ve çözümleme örneklerini denemeye çalışır. Ona göre bir nesne-terimin tek başına bir anlamı yoktur. Anlam terimler arasındaki bağıntıdan ortaya çıkar. Nesnelere arasındaki karşıtlık ya da özdeşlikler onları ayırıp çözebilmenin temel koşuludur (Yücel, 2020, s. 125-129). Greimas gösteren ve gösterilen düzleminde ortaya çıkan bağlantılar üzerinde durur.

Greimas, göstergebilimde metnin yüzeysel düzleminde yer alan ilişkileri ortaya koymak için "*eyleyenler modeli*", "*eyleyensel örnekçe*" veya "*aktüaryel şema/model*" olarak adlandırılan bir örnekçe ortaya koyar. Eyleyen terimini ilk kez Fransız dilbilimci Lucien Tesnière kullanır ve terimi "*eylemin belirttiği oluşa etken ya da edilgen biçimde katılan varlık ya da nesne*" (Yücel, 2020, s. 146) şeklinde tanımlar. Göstergebilimde eyleyen terimi kişi kavramını da kapsayacak genişliğe sahiptir. Bir metinde insan veya insan dışındaki soyut/somut her türlü nesne eyleyen olabilir. Bir eyleyen metin içerisinde tutum değişikliğine gidebilir. Özne iken nesne, yardımcı iken engelleyiciye dönüşebilir. Birden fazla eylem bir eyleyen tarafından yerine getirilebildiği gibi birçok eyleyen tek bir eyleyensel rol üstlenebilir. Bir işlev bir grup tarafından yerine getirilirse buna "*ortak eyleyen*" adı verilir. Anlatılar, içerisinde birden çok anlatıyı barındırabilir. Bu tür anlatılar karmaşık bir yapı taşır (Eziler Kıran-Kıran, 2021, s. 395). Greimas eyleyen ile aktör (oyuncu) kavramlarını birbirinden ayırır. Her iki kavram da insanlar dışında canlı/cansız diğer varlıkları/nesnelere ve soyut kavramları içerir. Eyleyenler genel kategorileri, aktör kendilerine özgü ve çeşitli özellikleri olan varlıkları karşılar. Buna göre aktörler sayısız biçimde varken eyleyenlerin sayısı sınırlıdır. Eyleyen bir isteği eyleme geçirirken; aktör, karakter veya tip özelliğini düşündürür (Dervişcemaloğlu, 2016, s. 139-142; Uçan, 2016,

s. 119). Greimas, Propp'un yapısal çözümlemesinde kullandığı işlevlerden yola çıkarak altı eyleyenden meydana gelen şöyle bir eyleyenler modelini oluşturur:

Şema 1 - Greimas'ın Eyleyenler Modeli (Eziler Kıran-Kıran, 2021, s. 396)

Eyleyenler modelinde her birim karşıtı, çelişği ve tamamlayıcısına göre anlamlandırılır. Greimas'ın eyleyensel modeli gönderici, alıcı, özne, nesne, yardımcı ve engelleyiciden oluşur. Gönderici gücü elinde bulundurup alıcıya nesneyi göndermek isteyendir. Özne bir nesneyi isteyen, yardımcı özneye yardım eden, engelleyici ise öznenin karşısına engeller çıkarandır (Uçan, 2016, s. 118). Eyleyenler modelinde gönderici, nesne ve alıcının bulunduğu eksen *iletişim eksenini* olarak adlandırılır. Bu ekseninde gönderici özneyi nesneyi elde etmesi için gönderir, alıcı bu durumdan fayda sağlar. Özne nesneyi elde edip etmemesine bağlı olarak gönderici tarafından ödüllendirilir/cezalandırılır veya gönderici özneye karşı kayıtsız kalır. Birçok anlatıda göndericinin hem alıcı hem de özne rolünü birlikte üstlendiği görülür. Bazen özne gönderici tarafından gönderilmez, eyleme kendi isteği ile geçer. Bu durumda eyleyen “*özzerk özne*” olarak adlandırılır. Gönderici özneyi eyleme geçirmek için ondan güçlü olmalıdır. Aksi durumda öznenin isteğine göre eylem başlayacaktır. Alıcı da göndericinin muhatabıdır ve anlatının sonunda özneyi ödüllendirilir/cezalandırılır veya duruma kayıtsız kalır (Eziler Kıran-Kıran, 2021, s. 418-419). Özne ile nesnenin üzerinde bulunduğu eksen *isteyim eksenidir*. Özne başkahraman, nesne ise öznenin elde etmeye çalıştığı soyut veya somut şey/nesnedir. Bir anlatı izlencesi öznenin nesnenin peşinden koşma hikâyesidir. Bazen de anlatı izlencesini öznenin hastalık, düşman gibi bir nesneden kurtulmak isteği oluşturur. Öznenin nesnesiyle beraberliği (Ö∩N), ayrılığı ise (Ö∪N) şeklinde gösterilir (Eziler Kıran-Kıran, 2021, s. 396-397). Yardımcı, özne ile engelleyicinin bulunduğu eksen ise *güç (edim) eksenini* olarak adlandırılır. Güç eksenini öznenin bir nesneyi elde etmek için bir güce sahip olduğu eksenidir. Bir anlatıda özneye nesnesini elde etmede yardımcıları güç sağlarken engelleyiciler işini güçleştirir (Yücel, 2020, s. 147-148; Eziler Kıran-Kıran, 2021, s. 422).

Bir metinde eyleyenler modelindeki tüm öğeler bulunmayabilir. Ancak bir eyleyensel modelde özne ile nesnenin varlığı zorunludur. Bazen bir eyleyen birkaç işlevi yerine getirebilir. Dilbiliminde en küçük dizimsel yapı bir özne ile bir yüklemden oluşan “*temel tümce*” göstergebilimde “*temel sözce*” olarak adlandırılır. Özne ile nesne arasındaki ilişkiye göre iki tür temel sözce vardır. Bir durumu, niteliği, durağan olayı belirten sözce “*durum sözcesi*”; bir edimi, eylemi, devingenliği belirten sözce ise “*edim sözcesi*” olarak tanımlanır. Durum sözcesi de öznenin nesneyi elinde bulundurup bulundurmamasına göre

“bağlaşımsal durum” ile “ayrışımsal durum” şeklinde iki türdür (Yücel, 2020, s. 149-150).

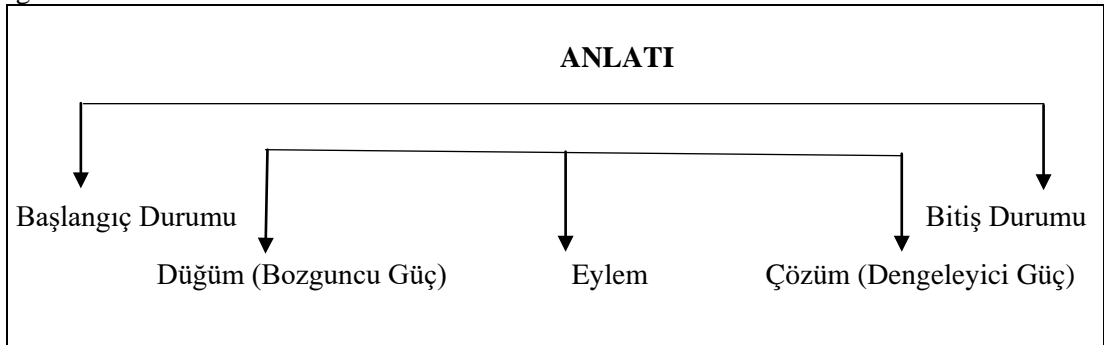
2. “İç Oğuz’a Taş Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy”un Greimas’ın Eyleyenler Modeline Göre Okunması

Her anlatı kahramanı bir anlatı çizgesini takip eder ve insan eyleminin anlamı da buradadır. Greimas’ın anlatı çizgesi sadece yazınsal söylemleri değil, bir yemeğin hazırlanışından bir bitkinin yetiştirilmesine kadar her türlü şeyi/eylemi/olguyu çözümlenmeyi önerir. Greimas’ın eyleyenler modeli tüm anlatılar için ortak bir yapı verme amacını taşır. Böylece kişiler arasındaki ilişkilerden yola çıkılarak anlatının değişmeyen temel yapısı ortaya koyulur:

ANLATIBİLİMİ	
DEĞİŞEN ÖGELER	DEĞİŞMEYEN ÖGELER
- Kişiler - Eylemler - Uzam - Zaman	- Eyleyenler - İşlevler

Çizelge-1 (Eziler Kıran-Kıran, 2021, s. 393)

Greimas’a göre anlatı izlencesi bir durum sözcüğü ile onu yönlendiren edim sözcüğünden oluşan yapıdır (Yücel, 2020, s. 151). Anlatı izlencesi anlatı kahramanının “kendini gerçekleştirme ve kimlik edinme süreci” (Çavuş, 2020, s. 46)dir. Anlatı izlencesini ortaya koyan çeşitli şemalar/örnekçeler oluşturulmuştur. Olay örgüsünün soyut biçimde ele alındığı ve J. M. Adam, A. J. Greimas ile P. Larivaille gibi göstergebilimcilerin katkısıyla geliştirilen örnekçe en çok bilinenlerindedir. Bu örnekçe “beşli şema” olarak bilinmektedir (Uçan, 2016, s. 113-114; Eziler Kıran-Kıran, 2021, s. 441). Bu modele göre her anlatı bir dönüşüme bağlı olarak oluşur, yani bir dönüşümü anlatır. Başlangıçta her şey bir denge hâindedir. Bu dengenin çeşitli sebeplerden bozulması olayların meydana gelmesini sağlar. Sonrasında gelişen olaylar başlangıç durumundaki dengeyi yeniden sağlamaya yönelik eylemleri içerir. Dengenin yeniden sağlanması veya sorunun çözülmesiyle anlatı sona erer. Anlatı sonunda ya başlangıç durumuna dönülür ya da yeni bir durum başlar (Dervişcemaloğlu, 2016, s. 57; Pehlivan; 2019, s. 31). Anlatı çizgesi/izlencesi temel dönüşümlere göre beş aşamadan meydana gelir:

Bu şemaya bağlı olarak “İç Oğuz'a Taş Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy”² şu şekilde bir kurgusal yapıya sahiptir:

Başlangıç Durumu: Hikâye yağma töresiyle başlar. Yağma töresi Türklerde çok eski dönemlerden itibaren yaşanan toplumsal bir töredir. Gökalp bu töreyi “*potlaç*” olarak adlandırır. Potlaç bir ziyafettir. Bu ziyafette tepe tepe yiyecek, giyecek, elbise vs. yığılır. Davet sahibi bütün bunların davetliler tarafından götürülmesini teklif eder. Potlaçtaki amaç davet sahibinin davetlilere karşı hakimiyet kurmak isteğidir (Gökalp, 2007, s. 359-360). İnan “İç Oğuz'a Taş Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy”da Kazan'ın evini yağmalatmasını potlaç örneği olarak görür (1998, s. 645). Buna göre yağma veya potlaç ziyafetin verildiği bir eğlencedir. Hikâye Kazan'ın verdiği eğlenceli ve müsrifane bir ziyafet ile başlar.

Düğüm (Bozguncu Güç): Kazan'ın verdiği ziyafete (yağmaya) bütün boylar çağrılmalıdır. Kazan evini yağmalattığında Dış Oğuz beylerine haber vermez. Halbuki o güne kadar yapılan tüm yağmalara Dış Oğuz beyleri de çağrılmıştır. Töre gereği Kazan Dış Oğuz beylerini ziyafetine çağırmalıydı. Kazan evini yağmalatırken Dış Oğuzları çağırılmayarak Türk töresini çiğner. Bu durum başlangıçtaki dengeyi bozar.

Eylem: Kazan'ın Dış Oğuz beylerini yağmaya çağırılmayarak eski Türk töresini çiğnemesi düzeni bozucu bazı olayların başlamasına sebep olur. Önce Kazan, Dış Oğuz beylerinin ziyaretine gelmeme sebeplerini öğrenmek için Kılbaş'ı Aruz'a gönderir. Aruz, Kazan'a asi olduklarını söyler. Aruz, Kazan'ın inağı (en yakın nedimi) ve Dış Oğuz'un damadı Beyrek'i hile ile yanına çağırarak Kazan'a asi olmasını ister. Beyrek, Kazan'a asi olmayacağını söyleyince Aruz onu ağır yaralar. Beyrek adamları tarafından kaçırılarak otağına getirilir; ancak bu yaradan ölür. Bunları duyan Kazan, Aruz'un üzerine yürür.

Çözüm (Dengeleyici Güç): Hikâyede Kazan'ın evini yağmalatmaya Dış Oğuz beylerini çağırılmaması sonucunda Dış Oğuz'un Kazan'a asi olması, Kazan'ın inağı Beyrek'in Dış Oğuz beylerinden Aruz tarafından öldürülmesi ile bozulan denge İç Oğuz ile Dış Oğuz'u savaş meydanında karşı karşıya getirir. Savaş meydanında Kazan'ın atından düşürdüğü Aruz'un Kazan'ın emriyle kardeşi Kara Göne tarafından öldürülmesi ve diğer Dış Oğuz beylerinin ondan af dileyerek ona tekrar itaat etmesiyle sorun çözülür, hikâyenin başındaki denge yeniden sağlanır.

Bitiş Durumu: Dış Oğuz beylerinden Kazan'ın asi dayısı Aruz öldürülür, evi yağmalanır, beyler doyum (ganimet) alır. Dede Korkut gelir, kapuz çalar, erenlerin başına gelenleri anlatır. Hikâye Dede Korkut'un geleneksel duasıyla sona erer. Hikâye başlangıçtaki gibi Dış Oğuz beylerinin Kazan'a itaatiyle biter. Ancak Kazan'ın inağı Beyrek ile dayısı Aruz yaşamını yitirir. Bazı değer nesnelere (Beyrek, Aruz) kaybı baştaki düzenin yeniden sağlanması için verilen bedeldir. Dışarıdan düzen/denge yeniden sağlanmış görülürken geri getirilmesi mümkün olmayan nesnelere uzak düşülür. Bir anlamda artık hiçbir şey eskisi gibi değildir.

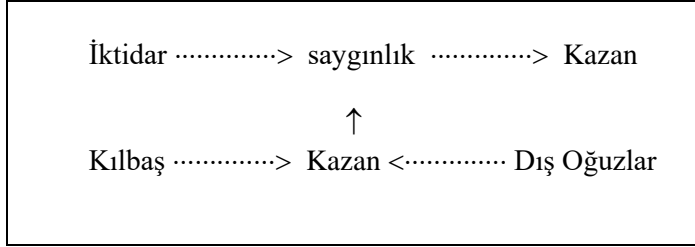
Bir anlatının yapısının belirlenmesinde başlangıç ve sonuç durumları ile bunlar arasındaki dönüşümleri gözlemlemek gerekir. Metnin kesitlere ayrılması dönüşümlerin

² İncelemede hikâyenin Ergin, 1997: 243-251'de yer alan Drestan yazması esas alınmıştır.

incelenmesinde, metnin yapısının ortaya konmasında kolaylık sağlar. Kesitler, metnin düzenlenişini ortaya çıkarır. Kesitlerin belirlenirken sözce parçasının bir anlam birliğine sahip olmasına dikkat edilmelidir. Her bir kesit anlatının farklı bir anlam kavşağını gösterir. Bir anlatı basımsal, zamansal, uzamsal, kişisel ve mantıksal ayrılık gibi ölçütlere göre kesitlerine ayrılabilir (Rifat, 2011, s. 104). Bir anlatıda kullanılan ölçüte göre kesitler arasında uzunluk (hacim) açısından farklılık görülecektir. Anlatının bazı izlenceleri tek bir tümceden oluşabildiği gibi bazı kesitleri birkaç paragraftan meydana gelebilir. “İç Oğuz'a Taş Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy” da kesitlerine ayrılarak Greimas'ın eyleyenler modeline göre incelenecektir.

Birinci kesit:

Hikâye Kazan'ın evini yağmalatmasıyla başlar. Kazan ne zaman evini yağmalatsa helalini yanına alır, evden çıkar, sonra evini yağmalatır. Kazan'ın evini yağmalattığı bir gün Dış Oğuzlara haber verilmez, yağmaya sadece İç Oğuz katılır. Hâlbuki Kazan'ın yağmasına her zaman Dış Oğuzlar da çağırılırdı. Dış Oğuz beyleri bu durumu iştir, Kazan'ın davetine gelmez, ona düşmanlık etmeye başlar. İç Oğuzlarda Kılbaş adında bir kişi vardır. Kazan, Kılbaş'a Dış Oğuz beylerinin davetine her zaman katıldığını, bu kez niçin gelmediklerini sorar. Kılbaş evini yağmalattığı zaman onları çağırmadığı için gelmediklerini söyler. Buna göre şöyle bir eyleyenler modeli ortaya çıkar.

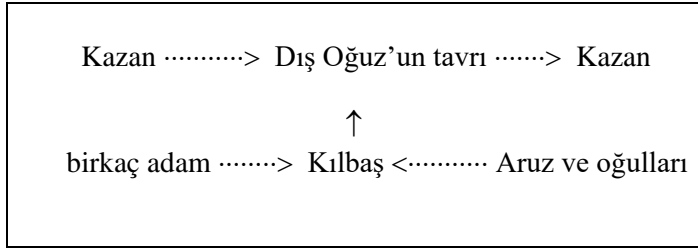
İlk kesitte Kazan özne (Ö) durumundadır. Kazan, İç ve Dış Oğuz'un Bayındır Han'dan sonra gelen ikinci kişisidir. Bütün Oğuzlar onun hakimiyeti altındadır. İktidarı elinde bulunduran Kazan, büyük bir saygınlığa da sahiptir. Saygınlık nesnedir (N). Hikâyenin başında özne nesnesine sahiptir, bağlaşımsal durum sözcüsü söz konusudur (Ö∩N). Kazan yağmadan sonra bir davet verdiğinde davetine Dış Oğuzlardan kimse katılmaz. Dış Oğuzların Kazan'ın davetine katılmaması, onu selamlaması Kazan'ın Oğuzlar içindeki siyasal ve toplumsal saygınlığını zedeler. Bu bakımdan Dış Oğuzlar engelleyicidir (E). Dış Oğuzların Kazan'ın davetine katılmamaları, onu selamlamamaları iktidarını sorgular hâle getirir. Oğuz töresi gereği bir beyin daveti kabul edilmelidir. Davetin reddi davet sahibine karşı sergilenen olumsuz bir tavrın göstergesidir. Kazan'ın Kılbaş'a Dış Oğuzların davetine katılmama nedenini sormaya iten sahip olduğu iktidar (güç), göndericidir (G). Kazan öncelikle Dış Oğuzların davetine katılmama nedenini öğrenmek ister. Bunun için Kılbaş'a bu durumun sebebini sorar. Kılbaş yardımcı (Y) konumundadır. Kılbaş cevabı içinde olan şu sözlerle Kazan'a durumu anlatır: “*Bilmez misin niçün gelmediler, ivün yağmalatduğun dem Taş Oğuz bile bulunmadı, sebep oldur*” (Ergin, 1997, s. 244).³ Kazan aynı zamanda alıcıdır (A). Sahip olduğu siyasal ve sosyal

³ Bundan sonra hikâyeden yapılan alıntılarda aynı eserin sadece sayfa numaraları verilecektir.

saygınlığını kaybetmek istemez. Daha ilk kesitte öznenin nesnesinden ayrılma tehlikesi belirmiştir. Hikâyenin başında sahip olunan nesnenin kaybedilme ihtimali olayların devamını şekillendirir.

İkinci kesit

Kazan Dış Oğuz'un kendisine düşmanlık edip etmediğini öğrenmek ister. Kılbaş, Dış Oğuz beylerinin yanına gidip bu durumu öğrenmek için izin ister. Kazan, Kılbaş'ın gitmesine izin verir. Kılbaş yanına birkaç adam alıp Dış Oğuzlardan Kazan'ın dayısı Aruz'un otağına gider. Aruz otağında oğullarıyla oturmaktadır. Kılbaş selam verir ve kendisini Kazan'ın gönderdiğini, Kazan'ın üzerine düşmanın geldiğini, düşmanın onu bunalttığını, dayısı Aruz'un yardımına gelmesini istediğini iletir. Aruz ne zaman Kazan evini yağmalatsa kendilerinin çağrıldığını, bu kez kendilerinin niçin çağrılmadığını sorar ve bundan böyle ona düşman olduklarını söyler. Kılbaş onun dostluğunu düşmanlığını sınamak için buraya geldiğini söyler ve tekrar Kazan'ın yanına gelir.

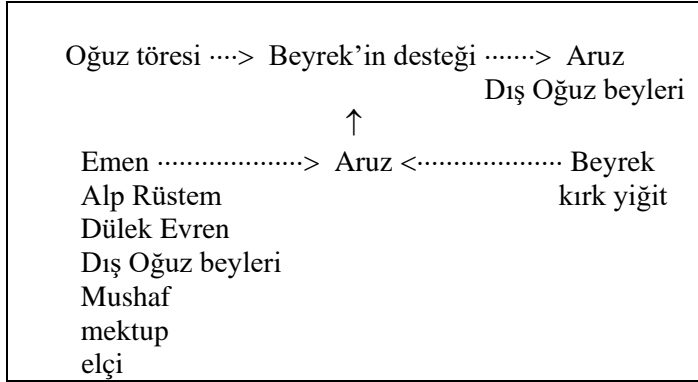

İkinci kesitte Kılbaş özne (Ö) durumundadır. Kazan göndericidir (G). Özne (Kılbaş) kendisinden daha güçlü olan gönderici (Kazan) tarafından harekete geçirilir. Kazan Dış Oğuz'un kendisine karşı tavrını öğrenmek için Kılbaş'ı gönderir. Bu bakımdan Dış Oğuz'un Kazan'a karşı sergileyeceği tavrı nesnedir (N). Bu bilgiyi öğrenmek isteyen Kazan aynı zamanda alıcıdır (A). Gönderici (Kazan) nesneyi (Dış Oğuzların tavrı) getirmesi için özneyi (Kılbaş) gönderir. Kılbaş tek başına gitmez, yanına İç Oğuzlardan birkaç adamı da alır. Bu adamlar yardımcıdır (Y). Kılbaş doğrudan Dış Oğuzlardan Kazan'ın dayısı Aruz'un otağına gider. Otakta Aruz oğullarıyla beraberdir. Dış Oğuzların Kazan'a karşı tavrını belirleyen kişi Aruz'dur. Aruz ile oğulları bu kesitte engelleyicidir (E). Aruz, Kazan'a karşı tavrını ve bunun sebebini şöyle açıklar: “*Ol vakıt kim Üç, Boz Ok yığnak olsa ol vakıt Kazan ivin yağmaladur-idi, suçumuz ne-y-idi ki yağmada bile olmaduk*” (s. 244-245). Kazan, Aruz'u yağmaya çağırarak Oğuz töresine uymamıştır. Bu durum Kazan'ı suçlu durumuna düşürür. Aruz, Kazan'a isyan eder. Bu isyan Aruz'un hayatına mal olacaktır. Çünkü Pehlivan'ın ifadesiyle “*Dede Korkut Kitabı, iktidarın yanındadır. Eninde sonunda onu haklı çıkarır*” (2019). Hikâyenin sonunda Aruz'un cezalandırılması da bunu gösterir.

Üçüncü kesit:

Kılbaş, Kazan'ın üzerine düşman gelmediğini söyleyerek Aruz'un yanından ayrılır. Aruz bu duruma çok üzülür; Emen, Alp Rüstem, Dülek Evren ve tüm Dış Oğuz beylerine adam göndererek yanına gelmelerini ister. Aruz büyük otağını kurar, ziyafet verir, Dış Oğuz beylerini konuklar. Aruz, Kılbaş ile aralarında geçen olayları anlatır ve Kazan'a

düşman olduklarını bildirir. Emen, Aruz'un iyi yaptığını söyler. Aruz düşman olduğu için diğer Dış Oğuz beyleri de Kazan'a düşman olur. Araya mushaf getirilir, bütün beyler Aruz'un dostuna dost düşmanına düşman olduklarına dair ant içer. Aruz tüm beylere hilat giydirir. Beyrek Dış Oğuz'un damadı, Kazan'ın da inağıdır. Aruz, Dış Oğuz beylerine kendilerini Kazan ile barıştırmak bahanesiyle Beyrek'i çağırıp kendilerine itaat etmesini söylemeyi, eğer itaat etmezse onu öldürmeyi teklif eder. Beyrek otağında yiğitleri ile yemek yerken Aruz'dan bir adam gelir. Aruz'un selamını getiren adam mektubu getirir, Beyrek'in gelip kendilerini Kazan ile barıştırması isteğini iletir. Beyrek kırk yiğidini yanına alır, Aruz'un yanına gider. Dış Oğuz beylerinin hepsi Aruz'un yanında oturmaktadır. Aruz tüm Dış Oğuz beylerinin Kazan'a asi olduklarını söyler. Bir mushaf getirilir, Beyrek'in de ant içerek Kazan'a asi olması istenir. Beyrek, Kazan'a asi olmayacağına dair ant içer. Dış Oğuz beyleri Beyrek'e kıyamaz; Aruz kılıcıyla Beyrek'i yaralar. Dış Oğuz beyleri korkudan dağılır. Beyrek yiğitleri tarafından atına bindirilir, kaçırılarak otağına getirilir.

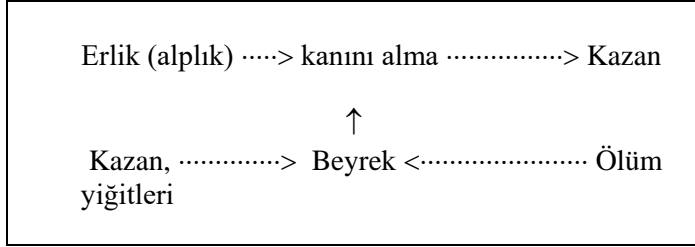

Kazan töreye uymamış, Dış Oğuz'u yağmaya çağırmamıştır. Aruz ve Dış Oğuzlar töreye uymadığı için Kazan'a asi olur. Bu kesitin öznesi Aruz'dur (Ö). Aruz, Kazan'a düşman olduktan sonra onunla mücadele etmek için en yakınındaki adamlarını yanına çekmek ister. Bu, iktidarı yıkmanın en etkili yollarından biridir. Aruz, Kazan'ın inağı ve Dış Oğuz'un damadı olan Beyrek'i yanlarına çekmek ister. Ancak onu yalan söyleyerek yanına getirir. İhanet ile yalan epik anlatılarda yan yana bulunur. Beyrek'in Dış Oğuz'un tarafına çekilmesi Kazan'a karşı mücadelede dengeleri bozacak bir etkiye sahiptir. Beyrek'in desteğini alma öznenin (Aruz'un) elde etmeye çalıştığı nesnedir (N). Aruz'a iktidara başkaldırma cesaretini Kazan'ın töreye göre hareket etmemesi kazandırdığından Oğuz töresi gönderici (G) durumdadır. Yalnız burada bir çelişki söz konusudur. Aruz, törenin uygulanmamasına karşı bir tepki belirlerken daha büyük bir töreyi çığner. İlk başta Kazan kendi statüsüne uygun bir davranış göstermemiş, sonrasında ise Aruz bir alpa yakışmayacak şekilde davranarak hile ile çağırdığı Beyrek'i öldürmüştür. Aruz'un töreye aykırı davranışları (iktidarın temsilcisi Kazan'a isyanı ve en yakın adamlarından biri olan Beyrek'i hile ile öldürmesi) Kazan'ın hikâyenin başında töreye uygun davranmayışından daha büyük cezayı gerektirir. Aruz'un ihanetinde Emen, Alp Rüstem, Dülek Evren ve diğer Dış Oğuz beyleri ile beraber Beyrek'e gönderilen elçi, mektup ve üzerine ant içilen mushaf da yardımcı (Y) olmuştur. Beyrek'in desteğini talep eden Aruz, Dış Oğuz beyleriyle birlikte alıcı (A) durumundadır. Özne (Aruz), nesneyi (Beyrek'in desteği) elde

etmeye çalışmış; ancak buna sahip olamayınca nesneyi asıl sahibi olan eyleyenden de (Kazan'dan) kopararak nesneyi tamamen ortadan kaldırmıştır (Beyrek'in öldürülmesi = ayrışimsal durum sözcüğü ÖÜN). Kazan, Dış Oğuz'u yağmaya çağırılmakla onları küçük düşürmüştür. Aruz bu küçük düşürmeye karşı iktidara isyan etmiş, alpa/ere yakışmayacak şekilde yazmadaki ifadesiyle "avrat işi" etmiştir.

Dördüncü Kesit:

Aruz tarafından kılıçlanan Beyrek, yiğitleri tarafından kaçırılarak otağına getirildikten sonra ağır yaralıdır. Beyrek, Aruz'un yaptıklarını anlatması için adamlarını Kazan'a gönderir. Kazan'dan kanını almasını, yoksa kıyamet gününde iki elinin yakasında olacağını söyler. Aruz oğlu Basat gelip ilini memleketini yağmalatmadan Kazan onun yardımına yetişmelidir. Beyrek kısa süre sonra ölür; kızı, gelini aklar çıkarır karalar giyer, ağ boz atının kuyruğu kesilir, kırk yiğidi karalar giyip gök sarınır. Beyrek'in adamları Aruz'un yaptıklarını Kazan'a anlatarak Beyrek'in öldüğünü söyler. Kazan yas tutar, yedi gün divana çıkmaz.

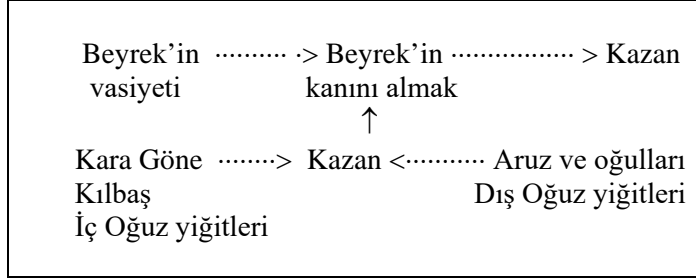

Bu kesitin öznesi Beyrek'tir (Ö). Beyrek'in haince Aruz tarafından kılıçlanması, kanının akıtılması ona kanını/intikamını alma hakkını verir. Öznenin (Beyrek) ulaşmak istediği nesne Aruz'dan kanını almaktır (N). Beyrek ağır yaralı olduğu ve Kazan'a itaatinden dolayı Aruz tarafından yaralandığı için bunun kanını almak Kazan'a düşer. Erler/alplar intikamlarını kendileri alır. Ancak Beyrek'in durumu farklıdır, hile ile ağır biçimde yaralanmıştır. Beyrek'in kanını almak Kazan'a düştüğünden Kazan alıcıdır (A). Beyrek'i kanını almaya iten güç, Oğuz toplumunda sahip olduğu erliği/alplığıdır. Erlık/alplık göndericidir (G). Beyrek kanını alması için adamlarını Kazan'a haber vermeye gönderir. Beyrek'in yiğitleri ile Kazan öznenin (Beyrek) yardımcıları (Y) iken Beyrek'in ölümü engelleyicidir (E). Beyrek'in ölmesi kanını kendisinin almasına engel olmuştur. Özne (Beyrek) nesnesine (kanını/intikamını almak) kavuşamamıştır (ÖÜN). Nesnesini elde edemeyen özne, nesnesini elde etmesi için bu kesitteki alıcıyı görevlendirir. Çünkü özne nesnesini alıcı yüzünden kaybetmiştir.

Beşinci kesit:

Hikâyenin son kesitinde Kara Göne ile Kılbaş yedi gün boyunca Beyrek'in yasını tutan Kazan'ın yanına varır, Beyrek'in kanının alınması gerektiğini hatırlatırlar. Kazan'ın beyleri, Aruz'un üzerine yürür. Dış Oğuz beyleri askerlerini toplar, İç Oğuz beylerini karşılar. İç Oğuz ile Dış Oğuz savaş meydanında karşılaşır. Önce Aruz ile Kazan karşı karşıya gelir. Aruz, Kazan'ı kılıçlar; ancak zerre kadar kesemez. Kazan mızrağıyla Aruz'u atından düşürür, kardeşi Kara Göne'ye işaret eder. Kara Göne atından düşen Aruz'un kafasını keser, Beyrek'in kanını alır. Bunu gören Dış Oğuz beyleri atlarından

iner, Kazan'ın ayağına düşerek af diler. Kazan suçlarını bağışlar. Kazan, dayısı Aruz'un evini yağmalatır. Dede Korkut gelir, kopuz çalar, gazi erenlerin başına gelenleri anlatır.

Bu kesitin öznesi Kazan'dır (Ö). Kazan'ın sahip olmak istediği nesne Aruz'u öldürüp Beyrek'in kanını/intikamını almaktır (N). Kazan'ın kardeşi Kara Göne'nin ifadesiyle “*bir yiğit senün [Kazan'ın] uçundan aramızdan eksildi, hem vasiyyet eylemiş, menüm kanum komayasın dimiş*” (s. 250). Kendisine asi olmadığından dolayı öldürülen inanın kanını yerde koymamak erliğin gereğidir. Kazan'ın Oğuz içindeki iktidarını, siyasal-toplumsal saygınlığını sürdürmesi Beyrek'in kanını almasına, kendisine asi olan Aruz'u öldürmesine bağlıdır. Kazan, Aruz'un kendisine düşman olduğunu öğrendiği zaman ona saldırmayı düşünmez. Çünkü Kazan, Dış Oğuzları yağmaya davet etmemekle adaletten/töreden ayrıldığını bilir. Bu yüzden ilk etapta harekete geçip Dış Oğuzları cezalandırmaz. Ancak hile ile en yakın adamının çağrılıp kendisine isyan etmesini istemeleri, adamının ona itaatten vazmeçmemesi üzerine öldürülmesi Dış Oğuzları suçlu hâle getirir. Hikâyenin başında haklı olan Dış Oğuzlar ve Aruz, Kazan'a asi olup hile ile Beyrek'i öldürmeyle daha büyük bir töreyi çiğnerler. Bu durum da onların cezalandırılmalarını gerektirir. Bu ceza da Dış Oğuzları Kazan'a karşı isyan etmeye ve Beyrek'i öldürmeye teşvik edip Beyrek'i bizzat öldüren Aruz'a kesilir. Aruz ölümüyle töreyi çiğnemenin cezasını çeker. Bu hâlde Kazan'ın töreyi çiğnemesinin sonucu karşılıksız mı kalır? En yakın adamı, inagi, nedimi, İç Oğuz'un yiğidi Bamsı Beyrek'in ölümü epik anlatının Kazan'a kestiği cezadır. Bu durumda Oğuz töresinden, iktidara itaatinden ölümü pahasına ayrılmayan Beyrek'in niçin öldürüldüğü/cezalandırıldığı sorusu akla gelecektir. Beyrek hangi suçu işlemiştir ki epik anlatı ölmesine karar vermiştir? Bu sorunun cevabı bu hikâyenin içinde yer almaz. Kemal Abdulla bu sorunun cevabını Dresten yazmasının üçüncü hikâyesi olan “*Kam Püre'nün Oğlu Bamsı Beyrek Boyı*”ndan verir. Bu hikâyede Beyrek'i seven kâfir kızı onu esaretten kurtarmak için şunları söyler:

“*Eger seni hisardan aşığa urgan-ile salınduraçak olur-isem babana anana sağlık-ile varaçak olur-isen beni bunda geliip halallığa alur-mısım didi. Beyrek and içdi: Kılıcuma toğranayın, ohuma sançılayın, yir gibi kertileyin, toprak gibi savrılayın, sağlğ-ile varaçak olur-isem Oğuz, geliip seni halallığa almaz-isem didi*” (s. 135).

Abdulla'ya göre “*söze verdiği sözü tutmadığı, masum ve temiz bir kızı aldattığı, yani Oğuz dünyasının ve devrinin manevi, ahlâki değerlerine ters düştüğü için Beyrek artık mahkûmdur*” (1995, s. 117). Beyrek daha önce verdiği sözde durmadığı, söz tarafından kurulan ahlâki kurallara karşı çıktığı için alması gereken cezayı bu hikâyede görür. Bu durum “*söze karşı, yani mite karşı isyan etmenin yasağı[nun]*” (Abdulla, 1995, s. 119)

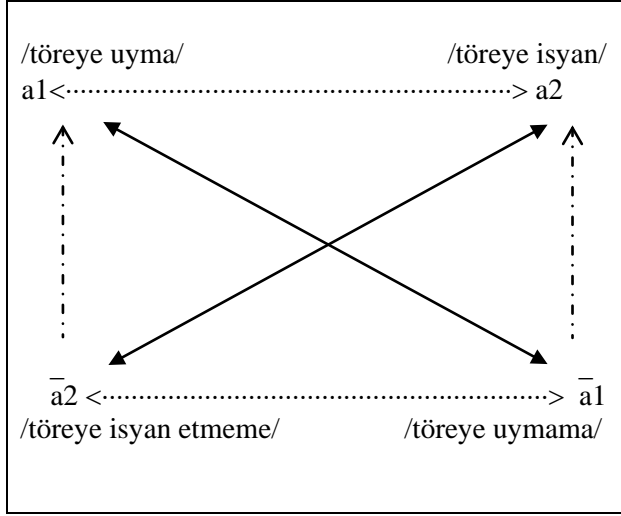
sonucudur. Kazan'ı Beyrek'in kanını almaya zorlayan neden Beyrek tarafından yapılan vasiyettir ki bu da göndericidir (G). Kazan, Beyrek öldüğünden dolayı onun kanını alan kişi olarak aynı zamanda nesnenin alıcısıdır (A). Kazan'ın Beyrek'in intikamını almasında kardeşi Kara Göne, Kılbaş ve diğer İç Oğuz yiğitleri yardımcı (Y); Aruz ve oğulları ile Dış Oğuz yiğitleri engelleyicidir (E).

Hikâyenin başında özne (Kazan) değer nesnesine (siyasal-toplumsal saygınlık) sahiptir (bağlaşımsal durum sözcüğü = $\bar{O} \cap N$). Öznenin (Kazan) töreyi çiğneyerek Dış Oğuzları yağmaya çağırması sonucunda Aruz'un başında bulunduğu Dış Oğuz'un isyanı ve Beyrek'i öldürmesiyle değer nesne tehlikeye girmiş/sarsılmış, nesneden uzaklaşmıştır (ayrışımsal durum sözcüğü = $\bar{O} \cup N$). Ancak hikâyenin sonunda özne tekrar nesnesini elde eder ($\bar{O} \cap N$). Ancak elde edilen bu nesne, öznenin önceden sahip olduğu iki değer nesnesinin (Beyrek ve dayısı Aruz) kaybedilmesine neden olur. Aruz, Kazan'ın dayısı, Basat'ın babası ve Dış Oğuz'un önde gelen beylerindedir. Şimdiye kadar Kazan'a itaat etmiş, Oğuz'a büyük yararlılıklar sağlamıştır. Onun ölümü de Oğuzlar için büyük bir kayıptır.

J. Cl. Coquet özneyi göndericiye göre tanımlar. Özne kendi isteğine göre değil güçlü bir göndericiye göre hareket ediyorsa dışarıdan dayatılan bir isteğe boyun eğmektedir. Buna göre aralarında şöyle bir hiyerarşik ilişki ortaya çıkar: $G \supset \bar{O}$ (Gönderici öznenin güçlüdür) (Eziler Kıran-Kıran, 2021, s. 408). Kazan'ı Beyrek'in kanını almaya zorlayan Oğuz töresidir. Oğuz töresi Aruz'un iktidara isyanı ve Beyrek'i hile ile öldürmesinin cezası olarak Aruz'un öldürülmesini gerektirir. Kazan ise töreyi çiğnemesinin cezasını Beyrek'in ölümüyle öder. Bundan ders çıkaran Kazan, bu kez töreyi çiğnemez. Bu bakımdan hikâyede Coquet'ın ifade ettiği göndericinin (Oğuz töresi) öznenin (Kazan) güçlü olduğu hiyerarşik bir ilişki ortaya çıkar: $G \supset \bar{O}$. Coquet üç kiplik teriminden söz eder: istek, güç ve bilgi. Buna göre de üç eyleyen tipi ortaya çıkar: Bu, ben/biz ve o. /Bu/ eyleyeninin iradesi yoktur, kipliklerle davranmaz ve söylediklerinin sorumluluğunu almaz. /Ben/biz/ eyleyenin öznesinin iradesi vardır. Bu özne, nesne ile bağımsız biçimde ilişki kurar. /O/ eyleyeni ise iradesi olmasına karşın gönderenin dayattığı zorunluluk kipine göre hareket eden eyleyendir. Gönderen kendisinden güçlü olduğu için eylemlerini ona göre düzenler (Eziler Kıran-Kıran, 2021, s. 409-410). Hikâyede Kazan, Beyrek'in kanının alınmasında Oğuz töresini iradesiyle uyguladığından /o/ eyleyen tipindedir.

Greimas'ın eyleyenler modelinin merkezinde anlamlandırmanın temel yapısını ortaya koyan “göstergebilimsel dörtgen” bulunur. Greimas, Aristo'nun karşıtlıklar dörtgenini göstergebilime uyarlayarak bu anlam eksenini oluşturur. Göstergebilimsel dörtgende bir metnin en soyut düzeyinde bulunan temel mantıksal-anlamsal ilişkileri yer alır. Böylece bir anlatının derin yapısındaki mantıksal dönüşümler belirlenir. Göstergebilimsel dörtgende $\langle \dots \rangle$: karşıtlık eksenini, \leftrightarrow : çelişiklik (çelişkinlik) eksenini, \rightarrow : bütünleyicilik (içerim) eksenidir. Karşıtlık eksenini (bağıntısı) erkek/dişi gibi aynı anlambilimsel eksen üzerindeki iki karşıt terim arasında; çelişkinlik eksenini yaşama/yaşamama gibi uzlaşmaz terimler arasında; bütünleyicilik eksenini ise av/savaş gibi aynı düzlem üzerinde bulunan terimler arasında kurulur (Yücel, 2020: 136; Eziler Kıran-Kıran, 2021, s. 473-474). Göstergebilimsel dörtgen tüm anlam alanlarında

kullanılabilecek bir yapıya sahiptir. Böylece içerik düzleminin derin düzeyi anlaşılabilir. İncelenen hikâye ile ilgili şöyle bir göstergebilimsel dörtgen oluşabilir:

Şema 3 – Göstergebilimsel Dörtgen (Eziler Kıran-Kıran, 2021, s. 474)

a1 /töreye uymama/: Oğuz toplumunun Bayındır Han'dan sonra gelen en yetkili kişisi Kazan'dır. Kazan bu özelliğiyle iktidarın temsilcisi, törenin uygulayıcısıdır. Aruz ve ona bağlı Dış Oğuzlar da hikâyenin başında yağmaya çağrılmamaları üzerine Kazan'ın törenin dışında hareket etmesine karşı bir tepki ortaya koyarken törenin uygulanmasını istediklerinden töreyi desteklemektedirler. Hikâyenin başından sonuna kadar dönüşüm yaşamayan eyleyen Beyrek'tir. Beyrek tüm hikâye boyunca töreye uygun hareket eder, iktidara itaatten ayrılmaz.

ā1 /töreye uymama/: Kazan yağmaya Dış Oğuzları çağırarak töreye aykırı hareket eder. Aruz ve Dış Oğuzlar, Kazan'ın yağma töresini çiğnemesinden sonra onun verdiği davete katılmazlar. İktidar sahibinin davetine katılmak törenin gereğidir. Buna aykırı davranan Aruz ve Dış Oğuz beyleri de böylece törenin dışına çıkarlar.

a2 /töreye isyan/: Aruz ve Dış Oğuz beyleri töreye uymamakla kalmaz, daha da ileri giderek töreye isyan ederler. Oğuz töresi, yağma usulüne aykırı hareket etme karşılığında iktidara düşman olmayı emretmez. Bu töreden sapmanın karşılığı isyan değildir. İktidarın temsilcisinin nedimini hile ile çağırıp isyana zorlamak ve öldürmek, Oğuz töresine doğrudan isyan etmektir. Bu tavırlar Aruz ve Dış Oğuz beylerini töreye isyana götürür. Başta törenin gereğinin yapılmasını isteyen Aruz ve Dış Oğuz beyleri önce töreye uymamış, sonra da isyan etmişlerdir.

ā2 /töreye isyan etmeme/: Dış Oğuz beyleri ilk önce Aruz'a uyararak töreye isyan ederler. Ancak Kazan'ın Aruz'u öldürmesi üzerine iktidarın temsilcisi Kazan'dan af dileyip töreye isyandan iktidara itaate dönüşüm yaparlar. Dış Oğuz beylerinin Kazan tarafından affedilmesiyle töreye uyarlar.

Hikâyede Kazan, Aruz, Dış Oğuz beyleri yer yer törenin dışına çıkmaktadır. Hikâyedeki eylemlerin oluşmasını sağlayan temel neden de töreye uymamaktır. Kazan'ın evini yağmalatırken Dış Oğuzları çağırmasıyla başlayan töreden ayrılma, karşılığında töreden başka sapmaları da getirir. Dış Oğuzlar ve başlarındaki Aruz, Kazan'a isyan ve Beyrek'i öldürmeye kadar varan eylemleriyle başta haklı iken haksız duruma düşerler. Nitekim töreden ayrılmanın cezasını töreden ayrılan tüm eyleyenler çeşitli şekillerde görmüşlerdir. Ancak Beyrek hikâye boyunca töreden ayrılmamasına rağmen cezalandırılır. Bu hikâyede Beyrek'in ölümle cezalandırılmasına sebep olacak bir eylem yoktur. Bu cezanın sebebi Beyrek'in yer aldığı başka bir Dede Korkut hikâyesinde aranmalıdır.

Greimas bir anlatı çizgesinin birbirini izleyen üç temel deneyimden oluştuğunu belirtir:

1. Yetilendirici deneyim: Bu aşamada özne bir nesneyi elde etmek, bir edimi gerçekleştirmek için gerekli olan edinci/gücü kazanır.

2. Sonuçlandırıcı deneyim: Bu aşamada özne gerekli eylemi başarır, nesnesini elde eder.

3. Onurlandırıcı deneyim: Son aşamada ise öznenin (kahramanın) başarısı etrafındakiler tarafından tanınır (Yücel, 2020, s. 157).

İncelenen hikâyede özne (Kazan), nesnesini (Oğuz töresine uymayan asi Aruz ve Dış Oğuzları yenmek, Beyrek'in kanını almak) elde etmek için gerekli edince/güce (Kara Göne, Kılbaş, İç Oğuz beyleri, silah, at) sahiptir. Özne (Kazan) sahip olduğu bu edinçle nesnesini (Aruz'u öldürerek Beyrek'in kanını almak) elde eder. Son aşamada öznenin nesnesini elde etmesi etrafındakiler (İç ve Dış Oğuzlar) tarafından da tanınır.

SONUÇ

Bu çalışmada iktidara itaati esas alan eski Türk töresine rağmen Dış Oğuz'un bağlı bulunduğu İç Oğuz'a isyanının nedeni ve sonuçları Greimas'ın eyleyenler modeli esas alınarak incelenmiştir. Kazan'ın evini yağmalatırken Oğuz töresine uygun davranmaması başlangıçtaki dengeyi bozarak eylemlerin başlamasına neden olur. Dış Oğuzlar Kazan'a asi olur. Kazan'ın inancı Beyrek, Aruz tarafından öldürülür. Böylece Dış Oğuzlar daha büyük bir töreyi çiğner. Aruz'un öldürülmesi ve diğer Dış Oğuz beylerinin af dileyip Kazan'ın onları affetmesiyle hikâyenin başındaki denge yeniden sağlanır. Hikâyenin başında özne (Kazan) değer nesnesine (siyasal-toplumsal saygınlık) sahiptir (Ö∩N). Özne tarafından Oğuz töresinin (Dış Oğuzların yağmaya çağırma) çiğnenmesi sonucunda Dış Oğuz'un isyanı ve Beyrek'i öldürmesiyle değer nesneden uzaklaşılır (Ö∪N). Hikâyenin sonunda özne tekrar nesnesini (siyasal-toplumsal saygınlık, iktidarın temsili) elde eder (Ö∩N). Ancak bu nesnenin elde edilmesi mücadelesinde öznenin önceden sahip olduğu iki değer nesne (Beyrek ve Aruz) kaybedilir.

Bütün hikâye Oğuz töresi etrafında şekillenir. Oğuz töresi eylemlerin temel şekillendiricisidir. Hikâyede Kazan, Aruz, Dış Oğuz beyleri yer yer törenin dışına çıkar. Töreye aykırı davranan eyleyenler sırasıyla cezalandırılır. Kazan, inancı Beyrek'in ölümüyle; Aruz kendi ölümüyle Oğuz töresine aykırı davranmanın cezasını çeker. Beyrek

Oğuz töresinden ayrılmamasına rağmen hayatını kaybeder. Hikâyede Beyrek'in cezalandırılmasına sebep olacak bir eylem yoktur. Bu cezanın sebebi Beyrek'in yer aldığı başka bir Dede Korkut hikâyesinde (Kam Püre'nün Oğlu Bamsı Beyrek Boyı) yer alır. Hikâyenin ana eyleyeni (kahramanı) Kazan, Beyrek'in kanının/intikamının alınmasında Oğuz töresini iradesiyle uyguladığından /o/ eyleyen tipindedir.

Halk bilimi ürünlerinin yorumlanmasında yeni inceleme modellerinden/tekniklerinden yararlanılmalıdır. Özellikle son dönemlerde dilbiliminde yaşanan gelişmeler metinleri yeniden okumada önemli imkânlar sağlamaktadır. Göstergibilim de son dönemlerde ortaya çıkan ve yeni okuma/anlama biçimleri sunan tekniklere sahiptir. Greimas'ın göstergibilimsel çalışmaları etrafında şekillendirdiği eyleyenler çizelgesi her türlü göstergeyi anlamlandırma modeli içermektedir. Halk bilimi ürünlerinin incelenmesinde Greimas tarafından oluşturulan eyleyenler modelinin kullanılması metinlerin anlamlandırılmasında yeni okumalara olanak sağlayacaktır. Çok geniş bir alanda her geçen gün kullanımı giderek artan bu model, anlatıların yazınsal kimliğini/kurgusal yapısını ortaya koyan, metnin derin anlamlarına ulaşmayı sağlayan, dinleyicilere/okuyuculara çeşitli iletiler gönderen bir inceleme/yorumlama tekniğidir.

KAYNAKÇA

- Abdulla, K. (1995). *Gizli Dede Korkut* (Üstünova, K., Çev.). Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Bakan, U. vd. (2022). Ghost of Tsushima oyununun Greimas'ın eyleyensel modeline göre çözümlenmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 74, 315-329.
- Barthes, R. (2014). *Göstergibilimsel serüven*. (Rifat, M. ve Rifat, S., Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bulut, M. A. (2022). *Adalet Ağaoğlu'nun öykülerinin Algirdas Julien Greimas'ın eyleyenler modeline göre incelenmesi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Uşak Üniversitesi, Uşak.
- Çavuş, B. (2020). *Türk romanında dış göç (1960-1990) (A. J. Greimas'ın eyleyenler modeline göre dış göç romanlarında yapı)*. Yayınlanmamış doktora tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Dervişcemaloğlu, B. (2016). *Anlatıbilime giriş*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ergin, M. (1997). *Dede Korkut Kitabı-I giriş-metin-faksimile*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eziler Kıran, A.; Z. Kıran. (2021). *Yazınsal okuma süreçleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Gökalp, Z. (2007). Türk medeniyet tarihi (Çotuksöken, Y., Haz.). *Kitaplar*. (Koz, M. S., Haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Günay, V. D. (2004). Fransız göstergibiliminde yeni açılımlar. *Dilbilim Dergisi*, 12, 29-46.
- İnan, A. (1998). "Han-ı Yağma" deyiminin kökeni. *Makaleler ve İncelemeler 1* içinde (ss. 645-648). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Moran, B. (1994). *Edebiyat kuramları ve eleştiri*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Pehlivan, G. (2019). *Dede Korkut Kitabı'nda yapı, ideoloji ve yaratım -Dresten ve Vatikan nüshalarının mukayeseli bir incelemesi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Propp, V. (2011). *Masalın biçimbilimi* (Rifat, M. ve Rifat, S., Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Rifat, M. (2011). *Homo semioticus ve genel göstergebilim sorunları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Saussure, F. de. (1998). *Genel dilbilim dersleri* (Vardar, B., Çev.). İstanbul: Multilingual.
- Uçan, H. (2016). *Yazınsal eleştiri ve göstergebilim*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Yücel, T. (2020). *Yapısalcılık*. İstanbul: Can Sanat Yayınları.

EVALUATING A STORY OF REBELLION WITH GREIMAS: THE STORY OF THE OUTER OGHUZ REBELLING AGAINST THE INNER OGHUZ AND THE BEYREK DIED

ABSTRACT

Dede Korkut stories describe the struggles of the Oghuzs with Georgians, Abaza and Greeks in North-East Anatolia and Azerbaijan. Two of these stories deal with the struggles of the Oghuzs among themselves. “The Story of Boğaç Khan, the Son of Dirse Han” and “The Story of the Outer Oghuz Rebelling against the Inner Oghuz and Beyrek Died” tell the inner struggles of the Oghuzs. The first story brings the father and the son, the second story brings the two great Oghuz tribes face to face. “The Story of the Outer Oghuz Rebelling against the Inner Oghuz and Beyrek Died” is one of the most interesting stories of Dede Korkut narratives. The narrative is the last story of both the Dresden and Vatican manuscripts. The narrative is the only story in which two great Oghuz tribes (Üçoklar-Bozok) came face to face. In this study, “The Story of the Outer Oghuz Rebelling against the Inner Oghuz and Beyrek Died” was analyzed according to the actantial model of Algirdas Julien Greimas, one of the founders and prominent representatives of semiotics. Despite the fact that the story has been the subject of a wide variety of studies, it has not been subjected to a semiotic examination. The story has a structure suitable for semiotic analysis. In the study, firstly, information about semiotics and its sources and the basic principles of Greimas’s actantial model are given. Afterwards, the story was evaluated according to the quintuple scheme developed with the contribution of semiotician such as J. M. Adam, A. J. Greimas and P. Larivaille, the actantial model created by Greimas, and the semiotic quadrilateral. According to this, the reason and results of the rebellion of the Outer Oghuz against the Inner Oghuz were interpreted. In the analysis, it was seen that the whole story was shaped around the Oghuz tradition. The Oghuz tradition is the main shaper of actions. In the story, the actions of the people who acted outside the Oghuz tradition started the actions. Those who acted against the tradition were punished respectively. However, Beyrek lost his life even though he did not abandon the Oghuz tradition. There is no action in the story that would cause Beyrek to be punished. The reason for this punishment is found in another Dede Korkut story in which Beyrek appears. New analysis models should be used in the interpretation of folklore products. Especially recent developments in linguistics provide important opportunities for re-reading texts. The use of the actantial model created by Greimas in the analysis of folklore products will allow new interpretations in making sense of the texts. This model, whose use is increasing day by day, also reveals the literary identity/fictional structure of the narratives.

Keywords: Dede Korkut, Kazan, Beyrek, Greimas, actantial model.